

Değerlendirme / Publication Review

ESKİ TÜRKLERDE GÜNDELİK HAYAT

Süleyman Hilmi KIZILDAĞ*

Gündelik hayat; zamanın doğal akışı içerisinde insanın günlük olarak maddi veya manevi anlamda yaptıklarını, düşündüklerini ve hissettiklerini kapsayan bir kavramdır. Dünya yaşamında sıradan bir yirmi dört saatlik zaman dilimi içerisinde öznelerin var oluşlarını, uğraşlarının zenginliklerini ve nesnelere olan ilişkilerini gösterir. Günlük yaşamda kullanılan veya karşılık bulan her bilgi ve eylem, aynı zamanda hem bireyin hem de toplumun bilinçaltını yansıtır.

Gündelik hayat ister bir kurgunun, isterse sıradan bir gerçekliğin ürünü olsun sonuçta bir teşhirdir ve çoğu zaman yorumlanmasında güçlük çekilen bir takım görüntüleri içermektedir. Bu nedenle, gündelik hayatın görünürdeki yoksulluğuna takılmadan onun gizli olan zenginliğini ortaya çıkarmak gerekir. Bu çaba, yüzeyselin altındaki derinliği açığa çıkarmak kadar olağanlığın olağanüstülüğüne ulaşmak için de gerekli bir faaliyettir (Lefebvre, 1995: 16).

Geliş Tarihi/Date Applied: 27.12.2022

Kabul Tarihi/Date Accepted: 13.01.2023

Makalenin Künyesi: Makalenin Künyesi: Kızıldağ, S. H. (2023). "Eski Türklerde Gündelik Hayat". *Türk Dünyası Dil ve Edebiyat Dergisi*, 55, 185-192

DOI: 10.24155/tdk.2023.221

* Öğr. Gör. Dr., Jandarma ve Sahil Güvenlik Akademisi, JAMYO, Sosyal Bilimler Bölümü, shkizildag@gmail.com, Ankara/Türkiye.

ORCID ID: 0000-0003-4107-923X

Gündelik hayat üzerine tarih, sosyoloji, felsefe, psikoloji, antropoloji, arkeoloji, mimarlık, resim, edebiyat vs. gibi dallarda çalışmalar yapılmaktadır. Tarihsel dönemlere ait gündelik hayat unsurlarının içerisinde gizlenmiş çok önemli ayrıntılar bulunabilir. Bunlar o dönemin yaşantısını, yapısını ve zihniyetini keşfetmeye ve çözümlenmeye yardımcı olacak, tarihin karanlık sayfalarına ışık tutacaktır. Bu bağlamda insanın, toplumun ve tarihî dönemin iyi bir şekilde anlaşılması için gündelik hayat unsurlarının doğrudan birincil kaynaklardan yararlanılarak ortaya çıkarılması çok önemlidir. Tanıtımını ve değerlendirmesini yaptığımız eser de bu doğrultuda hazırlanmış bir eserdir. Eserin en temel amacı, eski Türk yazıtlarını inceleyerek elde edilmiş verilerden eski dönem Türklerin gündelik yaşamına dair bilgileri gün yüzüne çıkarmak ve bunları okuyucuyla paylaşmaktır.

İncelediğimiz *Eski Türklerde Gündelik Hayat* adlı eser, Prof. Dr. Erhan Aydın tarafından kaleme alınmış olup eserin birinci baskısıdır. Bu baskı, Nisan 2022 tarihinde Kronik Yayıncılık tarafından yapılmıştır. Eser 496 sayfadır ve temelde “Ön Söz” (s. 7-8), “Giriş” (s. 9-20), “Eski Türklerde Gündelik Hayat” (s. 21-461), “Kaynaklar” (s. 461-490) ve “İndeks” (s. 491-496) bölümlerinden oluşmuştur.

Türlere ait olduğu bilinen ilk metinler İç Asya’da bulunmakta ve genelde “Eski Türk Yazıtları” olarak adlandırılmaktadır. Bu metinler Türk runik harfleri kullanılarak yazılmış ve sayısı yaklaşık 550 civarındadır. Keşfedildiği günden bugüne yazıtlar üzerine çok çeşitli araştırmalar yapılmıştır. Bazı araştırmalar içerisinde de zaman zaman eski Türklerin gündelik yaşam unsurlarına dair bilgilere değinilmiştir. Ancak daha önce yapılan bu araştırmalarda genelde kaynak olarak ikincil olan Çin, Bizans ve Arap kaynaklarından yola çıkılmış veya yalnızca çok satırlı kağıtlardan yararlanılmıştır. Diğer yazıtlar göz ardı edilmiştir. Başka milletlerin kaynakları önemlidir fakat ikincil kaynak durumundadır. Araştırmaların yalnızca kağıtlardan yapılması da bütün zenginliklerin ortaya çıkarılmasında eksik kalacaktır. İncelediğimiz eserde ise runik harflerle kâğıda yazılmış metinler hariç (kültür dairesinin farklı olması sebebiyle) eski Türk yazıtlarının neredeyse tamamı incelenmiş ve doğrudan birincil kaynaklardan gündelik hayat unsurları tespit edilmiştir. Dolayısıyla önceki çalışmalara göre çok geniş kapsamlı, bütüncül bir eserdir.

Eserin “Giriş” bölümünde, eski Türk yazıtları üzerine daha önce yapılmış çalışmalar yazar tarafından kısaca değerlendirilmiş ve yazıtlardaki gündelik hayat unsurlarının çalışmalarda göz ardı edildiği belirtilmiştir. Ardından eserin yazılmasındaki amaçlardan, eser oluşturulurken izlenen yol ve yöntemlerden bahsedilmiştir. Bu bölümde ayrıca eski dönem Türkleri hakkında, yazıtlardan başka başvurulabilecek, yabancı kaynaklardan

söz edilmiştir. Bunlar Çin, Bizans ve İslam (Arap/Fars) kaynakları alt başlıklarıyla incelenmiş ve bu ikincil kaynaklar üzerine bilgiler verilmiştir.

Eserde eski Türklere ait gündelik hayat unsurları “Sosyal Hayat”, “Ekonomik Hayat”, “Dinî Hayat” ve “Öteki Ögeler” ana başlıklarıyla incelenmiştir. Bu ana başlıkların tamamı alt başlıklara ayrılmış ve eski Türklerin gündelik yaşamı ayrıntılı olarak alt başlıklarda incelenmiştir. Gündelik hayata dair unsurların tespiti, yazıtlarda bulunan sözcüklerin taşıdığı anlamlar ve sözcüklerin kullanımları değerlendirilmek marifetiyle gerçekleştirilmiştir. İlgili bütün sözcükler hakkında; sözcüğün yazıtlarda geçtiği yerler, taşıdığı anlamlar, farklı kullanımları, etimolojisi, fonetik ve morfolojik özellikleri, sözcük şayet çağdaş Türk lehçelerinde yaşıyorsa kullanımları ve sözcük yabancı dillerde de kullanılıyorsa oralandaki anlamları vb. bilgiler verilmiştir. Bir sözcük üzerine daha önce yapılmış tartışmalara değinilmiş ve yazar da ilgili sözcük üzerine düşüncelerini ifade etmiştir. Ayrıca yazar, bir sözcüğün farklı bölgelerdeki yazıtlarda farklı şekilde yazımı varsa buradan yola çıkarak yazıtlar dönemi ağız özelliklerine dair değerlendirmelerde bulunmuştur. Eser bazı yazıtlara ait resimlerle ve yazıların çizimleriyle de zenginleştirilmiştir. Bütün bilgiler verilirken çok fazla yerli, yabancı ve tarihî kaynaklardan faydalanılmıştır. Bu bakımdan eser, alan araştırmacılarına zengin bir kaynakça bilgisi sunmaktadır. Alanla ilgilenen genç araştırmacılara, özellikle araştırma yöntem ve teknikleri hususunda da, örnek olabilecek bir eserdir.

Eserde, bir gündelik hayat unsurunu belirten doğrudan bir sözcük olmasa da, başka sözcüklerden ilgili unsura dair yorumlar ve değerlendirmeler yapılması eserin kıymetini arttırmaktadır. Yazar eserde, yazıtlarda yazılanlardan yola çıkarak eski dönem insan yaşamı üzerine bazı duygusal ve düşünsel çıkarımlarda da bulunmuştur. Bu da okuyucuyu “aslında yüzyıllar geçtikçe insanoğlunun duygularının ve düşüncelerinin pek değişmediği, değişen hususların genelde maddi imkânlar olduğu” gibi düşüncelere daldırmaktadır. Böylece eserin mistik bir yanının olduğunu da söyleyebiliriz.

Yaşadığımız dönem teknoloji ve inovasyon çağıdır. Doğru veya yanlış her türlü bilgi paylaşımı doğal olarak teknoloji aracılığıyla yapılmaktadır. Bunda da sosyal medya platformları önemli bir yeri işgal etmektedir. İncelediğimiz eserde eski Türklerin dili, kültürü ve yaşam biçimine dair hap bilgi niteliğinde önemli bilgiler bulunması, sosyal medyada bu alanla ilgili doğru ve güvenilir bilgilerin paylaşılmasına imkân sağlayacaktır.

Eserde, eski Türklerin gündelik hayatına dair verilen bilgileri ve yapılan değerlendirmelerin öne çıkanlarını şu şekilde özetleyebilir ve örnek-
lendirebiliriz:

Asya bozkırlarında, 7 ve 8. yüzyılda yaşayan Türkler konargöçer bir hayat sürdürmekteydi. Sahip oldukları vatan toprakları içerisinde hem hayvanları hem de kendileri için yazın daha serin, kışın ise daha sıcak yerlerde yaşamaktaydılar. Yazıtlardaki *yaylamak*, *yaylag*, *kışlamak*, *kışlag* sözcüklerinin kullanımı bunu göstermektedir. Bu yaşam tarzı için bazı kaynaklarda “göçebe” sözcüğü kullanılmaktadır. Ancak “göçebe” sözcüğü “sürekli yer değiştiren, göç eden ve yerleşik olmayan” anlamlarını karşıladığı için Türklerin o dönem yaşam şeklini doğru biçimde yansıtmaz. Dolayısıyla bu konuda “konargöçer” teriminin kullanılması daha doğrudur (Aydın, 2022: 23-27).

Eski Türkler sosyal hayatında, aile büyükleriyle birlikte birkaç çadırdan oluşan obalarda yaşamaktaydılar. Bu obalarda diğer akrabaların çadırları da bulunmaktaydı. Evlenen erkek çocuklar kendi ailesiyle birlikte farklı çadıra geçmekteydi. Ancak evin en küçük erkek çocuğu evlendikten sonra da *köl* unvanıyla aile büyükleriyle birlikte yaşamakta, hatta anne-baba öldükten sonra da aynı çadırdaki yaşamaya devam etmekteydi. Bundaki amaç, aile ocağının tüttürülmeye devam etmesini sağlamaktır. Yazıtlarda, ailenin temel unsurları olan anne ve baba ifadeleri genelde küçültme, sevgi ve şefkat bildiren eklerle kullanılmıştır. Özellikle anneye duyulan minnetin ve babaya duyulan saygının ifade edildiği cümleler dikkate şayandır. Ailenin diğer bireyleri olan ağabey, abla, küçük erkek kardeş, küçük kız kardeş ifadelerini karşılayan sözcükler de yine yazıtlarda bulunmaktadır. Yazıtlarda eski Türklerin düğün törenlerini doğrudan anlatan ifadeler bulunmasa da bazı sözcükler üzerinden evliliğin büyük törenlerle yapıldığı anlaşılmaktadır. Evliliklerde bazen başlık talep edildiği, bazen edilmediği veya başlık anlamına da gelebilecek şekilde karşılıklı hediyeleşme durumunun gerçekleştiği görülmektedir. Evlilikler neticesinde oluşan akrabalık ilişkileri bilgilerine de yazıtlardan ulaşılabilir. Eski Türklerde yaşam yeri olarak kullanılan *ew* “ev, çadır” sözcüğünün kullanım alanı oldukça geniştir. Sözcük, anlam genişlemesiyle “ordugâh, karargâh” anlamları için de kullanılmıştır. Bu gibi örnekler, eski Türk yazıtları söz varlığındaki anlam zenginliğini göstermektedir. Yazıtlarda geçen *kuy*, *ordu/ordo*, *örgin*, *çıt* sözcükleri yaşam yerlerini belirten diğer sözcüklerdir (Aydın, 2022: 29-68).

Eski Türk yazıtlarında boy adları çokça geçmektedir. Bazı satırlarda hususiyetle bir boydan bahsedilmiş, bazı satırlarda herhangi bir olay anlatılırken boy adı zikredilmiştir. Ayrıca dönemin hâkimiyet anlayışı gereği genelde bir boy etrafında toplanıldığından ve boylar arasında yaşanan çekişmelerden de bahsedilmiştir. II. Köktürk Devleti’nin hanedan boyu Türk adı ile anılmaktadır. Türk sözcüğü başlarda Köktürklerin hanedan soyunu ifade ederken sonraları Müslüman tacir ve seyyahların vasıtasıyla

tüm Türk kökenli insanların genel bir adı özelliğini kazanmıştır. Eserde *Türk* sözcüğü ve diğer *Kırkız, Oguz, Tatar, Türğüş, Uygur* gibi yazıtlarda bulunan bütün boy adlarından ayrıntılı olarak bahsedilmiş, boy adlarının nerelerde geçtiği belirtilmiş ve böylece yazıtı yazanın o boya mensup olabileceği dikkatlere sunulmuştur. Boyların bir araya gelmesiyle oluşan halk kavramı için yazıtlarda genelde *bodun* sözcüğü kullanılmıştır. Vatan kavramını karşılamak için ise *él, yér, yér suw* ve *yurt* sözcükleri kullanılmıştır. Türkler için vatan ve halk kavramlarının çok önemli, uğruna can feda edilebilecek değerler olduğu yine yazıtlardaki ifadelerden anlaşılmaktadır (Aydın, 2022: 69-129).

Eski Türklerin ekonomik hayatı düşünüldüğünde akla ilk gelen unsur hayvancılık ve bundan elde edilen ürünler olmaktadır. Eserde küçükbaş hayvan yetiştiriciliği alt başlığıyla *koyun, keçi, amga/amgı, arkar, tavuk*; büyükbaş hayvan yetiştiriciliği alt başlığıyla *buka* ve *öküz* hayvanlarından yazıtlarda geçen sayılarıyla birlikte bahsedilmiştir. Bunların hangilerinin beslenmek amacıyla etinden ve sütünden, hangilerinin kullanım ve ticaret amacıyla derilerinden faydalandığı bilgileri verilmiştir. Yazıtlardan anlaşıldığı üzere hayvanlar arasından atların, Türkler için ayrı bir değeri vardır. Eserde, binek ve yük hayvanı yetiştiriciliği başlığı içerisinde atlar çok ayrıntılı bir şekilde incelenmiştir. Cinsiyetine göre at türlerinden, atların kendi renklerinden, üzerlerine giydirilen don/eyer renklerinden (hangi ata hangi renk eyerin giydirilmesi gerektiğinden), yaşına göre at türlerinden, atlara verilen isimlerden, atların savaşlardaki rollerinden, zenginlik göstergesi olmalarından, bazılarının av hayvanı olarak görülmesinden, üzerlerine vurulan damgalardan, değerli atların ölüm şekillerinden, ölümlerinden duyulan üzüntülerden ve atlarla ilgili yazıtlarda geçen bütün söz varlığından bahsedilmiştir. Yazıtlarda develerin tek veya iki hörgüçlü, dişi veya erkek olarak ayrı ayrı adlandırılması ve yavrularının da ayrı bir adla karşılanması o dönemin hayvan söz varlığının zenginliğini göstermektedir (Aydın, 2022: 131-193).

Eski Türk yazıtlarına göre Türklerin gündelik hayatında önemli unsurlardan biri de avcılıktır. Avcılık sayesinde hem beslenme ihtiyacı giderilmekte hem de savaşlar öncesi antrenmanlar yapılmaktaydı. Avlara çocuklar da katılmaktaydı. Çocuklar avdaki kabiliyetlerine ve avladıkları hayvanlara göre kendi adının yanına *er at* (erkeklik adı) unvanını almaktaydı. Yetişkinler için de avlanan hayvanların niteliği, tıpkı öldürülen düşman gibi bir övünç kaynağı idi. Yazıtlar döneminden kalan kaya üstü tasvirlerden anlaşıldığı üzere avcılık esnasında *ıt, taygan, kara sınıkur, togan* gibi hayvanlardan yararlanılmıştır. Yazıtlarda *er at* adı almak amacıyla *adıg, as, bars, böri, buğu, irbiş, kökmek, kulan, toñuz* hayvanlarının; besin,

deri ve yün elde etmek amacıyla da *elik, k yik, kiş, kök teyeņ, sıgun, su-kak, tawışkan* hayvanlarının avlanıldığı görülmektedir. Avcılıkta kullanılan hayvanlardan hariç *arslan, бага, b çin, k sg , lagzın, l , toņa, tur na, yılan* gibi hayvanlar hakkında da yazıtlardan bilgiler edinilebilir (Aydın, 2022: 193-257).

Eski Türklerin hayvanlardan elde ettikleri besinleri bir kenara bıraktığımızda, yazıtlarda döneme ait Türklerin yiyeceklerini, içeceklerini, tarımsal ürünlerini, ticaret ürünlerini ve ticar  ilişkilerini anlatan doğrudan bir metin bulunmamaktadır. Ancak yazar, metinler arasına serpiştirilmiş sözcüklerden konulara dair bazı bulgular tespit etmiştir. Eserde bu tespitlerini; yiyecek ve içecekler, tarım ve tarımla ilgili söz varlığı, ticaret ve ticaretle ilgili söz varlığı başlıklarıyla değerlendirmiştir. Ayrıca yazıtlar ışığında döneme ait meslekler hakkında da bilgiler vermiştir.

Yazıtlarda eski Türklerin din  hayatlarına dair sözcükler bulunsa da inanç sistemlerinin nasıl olduğu hakkında ayrıntılı bilgi bulunmaz. Dönemin inanç sistemi bazı araştırmacılar tarafından Manihaizm, Budizm ve şamanizm gibi dinlerle açıklanmaya çalışılsa da genel düşünce, inancın Türklere özgü bir inanç sistemi olduğu ve Gök Tanrı inancı adıyla açıklanması gerektiğidir. Ancak bu adlandırmanın da kesin bir bilgi niteliği bulunmamaktadır. Eserde Türklerin din  hayatlarıyla ilgili olan sözcükler ve inanç sistemlerine dair ipucu verebilecek sözcükler alın yazısı, yakarış, esenlik dileme ve inançla ilgili söz varlığı, töreler ve cenaze törenleri başlıklarıyla incelenmiştir. Burada  zellikle Türklerin kader anlayışı,  l me bakış açıları, cenaze törenleri ile ilgili sözcükler ve yazarın bunları değerlendirmeleri dikkati çekmektedir (Aydın, 2022: 323-395).

Yazıtlarda orduların sayısı, çocukların sayısı, ölüm yaşı, bir iç için belirtilen sayı ve işe başlama yaşı gibi sayısal ifadelerin bulunması dönemin gündelik hayatına dair çıkarımlarda bulunma imk nı sağlamaktadır. Eserde bunlardan bahsedilmiş ve yazıtlarda geçen bütün sayılar belirtilmiştir. Ayrıca eski Türklerde kullanılan ölçü birimleri, takvimler, zaman kavramı ve zamanla ilgili sözcükler hakkında bilgiler verilmiştir. Son olarak eserde, savaşlarda elde edilen başarılar, maddi zenginlikler veya düğün törenleri neticesinde oluşan sevinç içerikli duygulardan; ölüm, maddi kayıp veya hastalık neticesinde oluşan üzüntü içerikli duygulardan; insana ve hayvanlara duyulan özlemlerden bahsedilmiştir (Aydın, 2022: 323-395).

Eserde incelenen bütün bu konular hakkında ayrıntılı bilgiler verilmiş, çıkarımlarda bulunulmuş, değerlendirmeler yapılmış ve bunlar örneklerle desteklenmiştir. Genelde mezar taşlarına yazılmak suretiyle konu kapsamı dar olan metinlerden eski Türklerin gündelik hayatına dair unsurların gün yüzüne çıkartılması, önemli seviyede dil ve tarih bilgisinin yanında yorum-

lama ve çıkarımda bulunma marifeti gerektirir. Bu eserin net bir şekilde bu bilgi ve beceriler ile oluşturulduğu görülmektedir. *Eski Türklerde Gündelik Hayat* adlı eseriyle Türk dili, tarihi, kültürü ve medeniyeti sahasına önemli bir katkıda bulunan Prof. Dr. Erhan Aydın'ı kutlar, çalışmanın bu alanla ilgilenen araştırmacılara ve meraklı okuyuculara yararlı olmasını dileriz.

Kaynakça

- Aydın, E. (2022). *Eski Türklerde Gündelik Hayat*. İstanbul: Kronik Kitap.
- Lefebvre, H. (1995). *Yaşamla Söyleşi, Sosyalizm, Günlük Yaşam, Ütopya* (Çev. Emirhan Oğuz). İstanbul: Belge Yayınları.

